

МИНАЛО И НАСТОЯЩЕ НА УНГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Петер Юхас (Будапеща)

Най-добрите умове на унгарския народ от десетилетия вече виждат мястото на унгарците в общността на източноевропейските народи. Ласло Немет дава израз на това схващане, което преди изказа и Ади и до което стига още Кошут след кървавия разгром на революцията от 1848 г.: че унгарците са източноевропейски народ и бедите им са, общо взето, еднакви с бедите на останалите източноевропейски народи. „Живеем си така едни до други, без да знаем нищо едни за други — пише Ласло Немет в една от статиите на книгата си „Свидетел“. — Вече е време да опознаем нашите „млечни братя“, с които заедно сучем от посталата гръд на една обща съдба.“

И все пак, додето общият исторически и социален поврат не събуди у нашите народи взаимния интерес към духовните ни ценности, у нас се показваше относително твърде малка заинтересованост към литературата и изкуството на „млечните ни братя“. Но с толкова повече всепоглъщащо внимание сме следили онова, което става в литературата на големите нации, развиващи се при по-благоприятни исторически и социални условия, та вече почти бяхме почнали да забравяме, че и един малък народ може да създаде нещо голямо, от световно значение. Това поведение беше донякъде разбираемо и естествено. Нашите писатели и читатели с основание са отправяли поглед към Шекспир, Данте, Гьоте, Толстой и други такива титани на духа. И унгарската, и българската литература еднакво биха пострадали, ако не бяха черпили в колкото може по-голяма мяра от техните произведения с общовалидна стойност. Но същевременно е нанесло ущърб и онова, че често сме подминавали равнодушно литературата на народи с родствена историческа съдба, с които в много отношения имаме общи допирни точки. Защото развитието на литературата и на обществения живот се подпомага не само от тия литератури, които са ни изпреварили с една или две художествени епохи, но и от ония литератури, заедно с които сме изправени пред разрешаването на сходни художествени задачи.

Впоследствие, разбира се, много неща се промениха. И днес е поета правилната насока. Общоприето е схващането, че превеждането и популяризирането на литературните произведения не е само литературно дело, а нещо много повече от това. Та нали необходимото условие за взаимното разбиране е взаимното опознаване. И освен литературата едва ли има друга област от човешкото творчество, в която един народ да дава по-правдива картина за себе си пред друг народ.

И ако действително народите разговарят един с друг посредством литературите си, за изминалите двайсет и пет години нашият народ има по-голяма възможност за това, отколкото за предходните столетия, взети заедно. Но дали той е можал да разкаже най-важното за своята съдба, за основните въ-

проси на своето съществуване и дали точно така го е разказал и дали чрез произведения, на които заслужава да се обърне внимание или пък чрез такива, на които е просто невъзможно да не се обърне внимание? Безспорно, излязоха немалък брой значителни произведения, но като имаме пред вид, че водещият жанр в нашата литература — поезията — почти изцяло отсъства измежду преведените произведения и че още не са стигнали до българския читател не само най-големите ни съвременни поети, между които Дюла Ййеш, Шандор Вьореш, Ференц Юхас и Ласло Над, но непознати за него си остават и нашият най-голям поет от настоящето столетие — Ади, а също така и класиците от миналия век, тогава на горните въпроси би трябвало да отговорим с „не“. Та нали българският читател засега не познава дори от антология Балаша, Чоконай, Вьорьшмарти, Кьолчей, Аран, Бабиц, Коотолани и съвременните ни поети. А как стои въпросът с прозата? Дори да игнорираме факта, че най-значителните произведения от съвременната унгарска литература, като например „Недовършеното изречение“ на Тибор Дери и „Погнуса“ на Ласло Немет, още чакат своя преводач, и надзърнем само какво от достойнствата на големите ни разказвачи Юкаи, Миксат и Мориц е преминало в преводите им, то и тогава истината е доста печална! — може би само увлекателното фабулиране, голямата им повествователна сръчност. Сръчността, но не и геният им, обстоятелство, което би могло да ги направи популярни автори на романи, но не дава ясна представа за поетическия им талант.

Така че не е ли изопачена представата за унгарската литература, така както се е оформила тя в българското литературно обществено съзнание въз основа на по-лесно преводимите произведения? Това изопачаване, от друга страна, изглежда неизбежно, ако вземем под внимание, че тъкмо най-големите творци често са и най-трудно преводимите. Защото колкото по-значимо е едно произведение, толкова по-национален е неговият език, толкова по-идиоматичен. Но от техния превод (от адекватния им превод!) все пак не би трябвало да се отказваме, защото пък в повечето случаи лесно преводимите произведения не притежават истинска литературно-художествена ценност. А и съвкупността от такива произведения би могла да даде фалшива представа за стойностите в една национална литература.

При такова изместване на ценностите може ли изобщо да се определи за българския читател кое е новото в днешната унгарска литература? Та нали засега читателят не само че не е запознат с унгарската литература от близкото минало, но едва ли има и някаква определена представа за това, какви стихове са писани в Унгария през времето от 1190 г. (година на познатото ни най-ранно поетическо произведение, писано на унгарски) — до 1971 г.? Без тия познания обаче е трудно да се разграничи новото, защото всяка литература винаги носи в себе си цялата своя история. Защото всеки писател и всеки поет, независимо от желанието им, имат за съавтори всички свои предходници, които са оставили на тоя език неумиращи произведения. В най-добрите творби на Дюла Ййеш прозвучават интонациите на Вьорьшмарти. Езиковата гениалност на Ференц Юхас възсъздава наново и наново и най-забравените стилни и езикови фигури в унгарската поезия. И едва ли има наш поет, поне в едно от стихотворенията на когото да не е скрита като невидим изходен пункт по някоя метафора на Атила Йожеф. За да се разбере защо и днес нашите поети се ориентират по Атила Йожеф, както примитивните народи се ориентират за съдбата си по звездите, трябва да хвърлим поне един бегъл поглед върху историята на унгарската поезия.

Подобно на българската и унгарската литература навлиза със закъснение в не един от важните и модерни периоди на европейската литература, но

навлизането ѝ в тия периоди става и при други условия, поради което в тях се влага своеобразно, ново съдържание.

През средата на XIX в. унгарската поезия, както и българската, приема за изходна позиция народната песен и върху нейна основа създава своята национална поезия. През XX в. и унгарската поезия прави усилия да постигне един нов синтез — синтез между социалистическа идейност, модерни поетически средства и национална поетическа традиция. И успява да го постигне. Това трескаво напрежение в нашата поезия, което е стимулирано от стремежа да се достигне Европа, върви донякъде успоредно с търсенията на Яворов, Смирненски и Гео Милев, а после до известна степен се отдалечава от главната линия в развитието на българската поезия. То по-точно се сплита с един друг, много актуален стремеж. Изкуството на нашето време черпи жизнени сокове от древните източници. В своето развитие то се стреми да абсорбира всичко, което му е чуждо и екзотично — от африканската пластика до американския джаз. Унгарското изкуство стига до тия древни източници по един естествен начин — просто прониква в пластове под себе си. Това двупосочно вътрешно движение в произведенията на Бела Барток и Атила Йожеф — откриването на потъналата в забрава унгарска мелодика, ритмика и символика и свързването ѝ с най-напредничавите европейски художествени и обществени насоки — ражда онова, което е най-специфичното в унгарското изкуство.

Колкото и парадоксално да звучи, но за опознаването на специфично националните черти на съвременната ни литература не биха спомогнали толкова преведените унгарски творби, колкото опознаването на националната и източноевропейска специфика на българската литература. Защото едва ли има две други страни, където от столетия литературата да е била изправена пред едни и същи задачи, какъвто е случаят с България и нашата страна. И в двете литератури историята отрежда най-великите творби на пламенното сърце и разума да се появят в поезията. Страстното чувство и острият поглед се сливат в стиховете и от столетие на столетие на стиховете се пада ролята да изразят историческата истина, валидна за цялата епоха. Нашите поети се нагърбиха сами и с такива задачи, за разрешаването на които в други страни са работили и дейците на науката, изкуствата и политиката. Нашите поети трябваше да поемат и грижите на обществото, защото народът ни дълго време имаше само своя страна, но не и своя държава и той не можеше да изрази активно истинските си проблеми. Австрийският гнет, който тегнеше над унгарския народ, и политическият терор на унгарските господстващи класи в продължение на столетия прави също толкова невъзможно откритото слово, легалното заемане на прогресивна позиция, както това е в България по време на петстотингодишното турско иго. Но дори и след отгърването от чуждото потисничество чак до края на Втората световна война нито в унгарската, нито в българската история не се създава за по-продължителен период такава ситуация, че революционните сили свободно и при легални политически условия, при непосредствената и открита подкрепа на масите да могат да провъзгласят и да осъществят идеите си. Преди всичко това е причината, че поезията на Петьофи и Ботев, на Ади и Яворов, на Атила Йожеф и Смирненски изиграва такава огромна роля в историята на революционното движение. Затова и прогресивната мисъл трябваше да се оттегли в литературата. Ако нещо не можеше да бъде казано при наличните форми на политическия живот в литературата и на първо място в поезията, то можеше да бъде изразено чрез алузия, символ или алегория, а дори в редки случаи да бъде и направо казано. Защото това, което политиката не може да изрази, или дори още не може да разбере и да възприеме, навсякъде то остава да лежи на

литературата. И там, където по такъв начин нараства кръгът от задачи пред поезията, а националните и социалните нужди ѝ възлагат прекомерно обществена функция, функция, която в страни, развиващи се при по-благоприятни обстоятелства, се поема и от политиката, философията и социологията, където най-добрите представители на поезията са и вестители, апостоли на социалния прогрес, там (в тия страни) извънредно нараства значението на поета и поезията.

И само чрез тая обществена функция, възложена на поетите, е обяснимо и това, че — за разлика от западните страни — нито в Унгария, нито в България не може да бъде истински поет онзи, който не е и истински човек, който не казва истината в поезията си, който няма поетическата доблест да отстоява онова, което казва. Според мнозина истината не е естетическа категория, защото смятат, че ролята на истината започва с нейното изричане, а в същност да се каже истината не е кой знае какво — всеки би могъл да го направи, стига да я знае; обаче да се изрази истината е трудна художествена задача. Истината на поета се извайва вътре в законите на прозодията, понякога една алитерация или рима я прави по-убедителна. Така че истината е извънредно важна естетическа категория. В Източна Европа от столетия насам добър поет може да бъде само онзи, който съумява добре да изрази истината, да формулира истината за цяла една епоха. У нас векове наред само поети са съумявали да направят това. Затова и в Унгария, както впрочем и в България, за дълъг период поезията е господстващ жанр. Както в България Ботев, Яворов, Смирненски, Вапцаров, Фурнаджиев, Багряна, Далчев, така и у нас Чоконан, Вьорьшмарти, Петьофи, Аран, Ади, Атила Йозеф и Дюла Ййеш са поети, които независимо дали са признати в чужбина влизат в световната литература. Те не творят същото и по същия начин, както големите западноевропейски поети, но в своята област не изостават от тях.

Може би нищо не показва така рязко, че унгарската и българската литература се отклоняват в развой си от пътя в развитието на западноевропейските литератури, колкото фактът, че те се разгръщат по съвършено различна програма. Западната поезия още преди революциите от 1848 г. се насочва все повече към проблемите на индивида, додето в Унгария (както в България) поетите творяха, творят и днес под знака на социалната борба, на националните и обществените интереси. Защото вековното наследство не може така лесно да се отхвърли за един ден, то е станало плът от плътта и кръв от кръвта на нашите поети. В нашите страни, където творчеството на най-големите поети не е така затворено, херметично и откъснато от широките маси, както е например поетическата школа на Унгарети, Елиът, Сен-Джон Перс, Френо, Кьоно и Гийевик, много по-голяма е национално-възпитателната, дори национално-формиращата сила на литературата, отколкото това може да се струва на някои. И днес е валидно изказването на Кошут, че приованието на политика е да отговори на тия изисквания, които му предявяват историята или интересите на народа. Но съзнанието на самата нация, тази зснова, върху която политикът може трайно да гради, проникновено се формира и се поддържа от литературата.

И днес приемането на роля в класовата борба издига като основен закон в поетиката на нашите две литератури да се следват повелите на времето и да се служи на нацията и народа. Додето на Запад характерният тип на поета е или „придворен поет“, лауреатът, или отвърналият се еднакво и от официалните власти, и от народа „прокълнат поет“, в Унгария и България поетът винаги и безусловно се е възправял срещу властта на външни и вътрешни угнетители и е приемал мисията на народен трибун. Ботев например не се побоя да използва откровено поезията си като средство за политическа про-

паганда. Той мотивираше поезията си по следния начин: „За да си отърси българският народ яката от робство — пише той, — то и науката, и литературата, и поезията, и журналистиката, с една дума всичката духовна дейтелност на неговите водители, би трябвало да вземат характер на политическа пропаганда, т. е. да се съобразят с живота, със стремленията и потребностите на народа...“ „Ars poetica“-та на всички значителни унгарски поети съвпада с това Ботево политическо верую, почти никой от тях не е написал една традиционна „ars poetica“. Макар и няколко стихотворения да носят на челото си това гордо заглавие, те са в същност много повече от това, че те са по-скоро „ars politica“, едно човешко признание, много по-всеобхватно от професионалната изповед. Почти всички гледат на поезията като на човешка борба, виждат в нея средство за национален и обществен напредък. „Аз съм поет — и какво може да ме интересува самата поезия“ — пита дръзко Атила Йожеф. А Ади заявява: „Аз бях Господарят, а Стихът само нагизден слуга.“ Те и двамата следват завета на Петьофи, за когото можем да кажем без преувеличение, че от всички той формулира с най-общовалидна стойност поетическото верую на революционната демокрация в стихотворението си „Поетите на ХІХ век“, като набелязва определено целите на плебейската поезия: както „какво“ и „как“, така и „кому“.

Още от времето на Петьофи за поезията, която се съобразява със стременията и нуждите на народа, главна тема и едновременно избрана, желана възприемаща среда става народът. Това е логическо следствие от постановката на целите. Ако поетът действително иска да бъде водач на своя народ, той трябва да говори на разбираем за него език. Т. е. езиковият, естетическият демократизъм е неделим от идейния демократизъм на поета. С това още повече се задълбочава разликата между западната и източната поезия. От Виена на Запад, особено след 1848 г., общодостъпността все повече изглежда в очите на затворилите се в себе си поети като доказателство за художествено безсилие. Символът на истинския поет не е факлоносецът, който предвожда своя народ, както е в Унгария и в България, а Бодлеровият албатрос, неразбиран и дори осмян от тълпата.

И така, додето на Запад възкръсва Хорациевото „odi profanum vulgus“, в унгарската и българската поезия мерило става народният вкус, образец става народната песен, а народните интереси и народната правда стават главното съдържание не само на поезията, но и на цялата литература. Тази противоположност е триумф от световно значение за унгарската и българската литература.

В нашата литература покрай тази главна, традиционна насока, чиито представители винаги са се стремили да съгласуват социалната революция с художествената и духовната революция, съществува и едно друго направление, според което литературата трябва да служи на самоизграждането на творческата личност и трябва да обслужва обществените интереси само чрез нравственото излъчване от обогатяването на личното „аз“, от възвисяването на индивида. Ако обаче търсим разграничителната линия между тях не в това, дали произведението е с политическо или с морално съдържание, а дали то е ангажирано или самоцелно, ще видим, че тия две схващания за ролята на литературата не се противопоставят така категорично едно срещу друго. Нещо повече, в процес на формиране е благотворното сливане в единство на обществената активност и на нравственото самоизграждане.